

1. ĮVADAS

Šiame straipsnyje¹ aptariami tokie atvejai, kai greta daiktavardinio arba būdvardinio veiksmažodžio vartojamas ir jo pamatinis žodis (pž), plg. (1), (2) (pž prieš vedinį) ir (3), (4) (pž po vedinio)²:

- (1) [PIRMININKAS]. *Ačiū. Komiteto **atstovas** ponas K. Dirgėla, kuris komiteto pavedimu **atstovauja** šiam dokumentui³.*
- (2) [...] *daugelis jų [...] mano, jog Lietuvoje situacija labai **bloga** ir vis **blogėja**.*
- (3) *Bet vis dėlto mes, patinka kam ar nepatinka, **atstovaujam** tautai, esam tautos **atstovai** ir formuojam tam tikrą politiką.*
- (4) [...] *išsyk po Kūčių diena ima **ilgėti**. Senovėje sakydavo, kad apie Tris Karalius ji **ilgesnė** jau puse valandos. Iš tikro ji **ilgėja** ne taip sparčiai.*

Tokiuose kontekstuose matyti, kad, atsižvelgiant į komunikacinius poreikius, nedidelėje teksto atkarpoje tą patį kamieną galima pavartoti ir kaip vardažodį, ir kaip veiksmažodį, tik pastaruoju atveju reikia pasitelkti specialias priesagas, keičiančias žodžio klasę ir (dažniausiai) suteikiančias tam tikrą darybos reikšmę. Siekiant išsiaiškinti, kiek toks reiškinys rašytinėje lietuvių kalboje paplitęs, kaip jį galima kiekybiškai įvertinti ir su kokiomis vardažodinių (denominatyvinių) veiksmažodžių priesagomis jis labiau susijęs, buvo atliktas bandomasis tyrimas: pirmiausia imtasi 1 mln. žodžių bendrojo pobūdžio tekstyno, vėliau analizė plėtota naudojantis 82 mln. žodžių publicistikos tekstyno duomenimis. Tyrimo metu siekta kelių pagrindinių tikslų: (1)

¹ Dalis čia skelbiamų rezultatų buvo pristatyta konferencijoje *Kompiuterinės lingvistikos galimybės humanitariniuose moksluose* (Kaunas, VDU, 2011 11 11). Visą tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba, projekto sutarties Nr. LIT-2-4.

² (4) pavyzdyje būdvardinis veiksmažodis eina ir po savo pamatinio žodžio.

³ Jei nenurodoma kitaip, čia ir toliau teikiami pavyzdžiai iš šiam tyrimui panaudotų tekstynų, apie juos plačiau žr. 3.1.

išsiaiškinti, kiek lietuvių kalbos tekstuose paplitę atvejai, kai greta denominatyvinio veiksmažodžio gali būti vartojamas jo pamatinis žodis; (2) nusakyti kriterijus, kurie leistų nustatyti, ar tarp to denominatyvo ir jo pamatinio žodžio egzistuoja ne tik darybinis, bet ir kitokio pobūdžio ryšys; (3) išsiaiškinti, ar tiriamųjų reiškinių skaičių galima sieti su tam tikromis denominatyvų priesagomis arba jų grupėmis.

Straipsnyje iš pradžių trumpai aptariamas platesnis tyrimo kontekstas – žodžių darybos ir sintaksės ryšiai (2), vėliau detalizuojama tyrimo metodika (3.1), paskui pereinama prie 1 mln. žodžių tekstyno (3.2) ir 82 mln. žodžių tekstyno (3.3) rezultatų; pabaigoje teikiamos svarbesnės apibendrinamosios išvados (4).

2. ŽODŽIŲ DARYBA IR SINTAKSĖ. DENOMINATYVINIAI VEIKSMAŽODŽIAI

Pirmiausia reikia pasakyti, kad žodžių darybos ir sintaksės santykiai gali būti mažiau- siai dvejopi. Viena vertus, galimas požiūris, pagal kurį žodžių darybos srityje galioja (arba turėtų galioti) tie patys principai, kaip ir sintaksėje (žodžių junginiuose ir saki- niuose). Tokiu atveju kaitybos ir darybos morfologija veikia kaip tam tikra sintak- sės posritė, kur kalbama apie morfemų pozicijas, pagrindinius ir priklausomuosius dėmenis ir kitus sintaksinio pobūdžio reiškinius (plačiau žr. Spencer 2005: 74–78; t. p. plg. Urbutis 1978: 44–45). Kita vertus, žodžių darybos ir sintaksės ryšys gali būti įžiūrimas tik tam tikruose derivaciniuose reiškiniuose, pavyzdžiui, dūryboje ir trans- pozicijoje (konversijoje), plg. santykį tarp šių žodžių junginių ir darinių:

- (5) a. *aukšto ūgio (žmogus) : aukštaūgis*
 b. *neš(ioj)a laiškus : laiškanešys*
 c. *augina (triušius) : (triušių) auginimas, (triušių) augintojas*
 d. *(Kolumbas) atrado (Ameriką) : (Kolumbo) (Amerikos) atradimas*

Šiuo atveju pripažįstamas savarankiškas žodžių darybos modulis, kuriame sintak- siniai principai neveikia (leksemos jiems neprieinamos), bet parodoma, kad dariniai gali atitikti žodžių junginius (5a–c) ar net ištus sakinius (5d), (plg. Urbutis 1978: 39–41 ir (kai kuriais aspektais) 41–49). Denominatyviniai veiksmažodžiai gali būti reikšmingi ir pirmajam (plg., sakysim, Hale, Keyser 1993), ir antrajam požiūriui (jo šalininkų, beje, retai minimi šalia dūrinių ir veiksmažodinių ar būdvardinių daikta- vardžių). Šiame straipsnyje iš esmės laikomasi antrojo požiūrio – vardažodiniai veiks- mažodžiai laikomi savarankiškais leksiniais vienetais, kurie nėra valdomi sintaksinių principų, bet kai kuriais vartosenos atvejais tekste gali turėti tam tikrą ryšį su netoliese vartojamais pamatiniais jų žodžiais, plg. (1)–(4). Šio ryšio esmę gerai nusako H. Mar- chando (1969: 368, plg. ir 31) nuostata, kad į denominatyvinius veiksmažodžius

galima žiūrėti kaip į kondensuotus suveiksmažodintus sakinius (tiksliau – žodžių junginius, kurie kartais atitinka ir darybos parafrazes), plg.:

- (6) a. *būti, dirbti direktoriumi – direktori-au-ti*
- b. *griežti smuiku – smuik-uo-ti*
- c. *darytis šilčiau – šilt-ė-ti*
- d. *daryti retesni – ret-in-ti*

Toliau bus kalbama apie tokius atvejus, kai šalia denominatyvinių veiksmažodžių vartojami jų pamatiniai žodžiai ir tarp abiejų vienetų galima įžiūrėti tam tikrą ryšį, be anksčiau minėtų pavyzdžių (1–4), plg. ir V. Urbučio (1978: 41) teikiamąjį (žodžiai paryškinti straipsnio autorių):

- (7) *Jis buvo aukščiaučių **atstovas**, tačiau kartu **atstovavo** ir žemaičiams; pastariesiems iš jo **atstovavimo**, deja, nedaug tebuvo naudos.*

Tokie atvejai svarbūs tuo, kad: (a) gerai parodo sinonimines vedinių (šiuo atveju – vardažodinių veiksmažodžių) išgales, (b) atskleidžia galimas situacijas, kai atsiranda poreikis suveiksmažodinti daiktavardį arba būdvardį (galima manyti, kad būtent taip dauguma denominatyvų ir yra atsiradę) ir (c) remiantis realia vartoseną leidžia pažiūrėti į žodžių darybos, sintaksės ir teksto komponavimo ryšius.

Iš ankstesnių panašios krypties tyrimų minėtinos L. Lipkos (1987) pastabos – jo nuomone, tokie atvejai, kai darinių sandai tekste eina prieš darinius ar po jų, sukuria leksinės kohezijos ir koherencijos efektą (Lipka 1987: 64). Kaip šio teiginio iliustraciją tinka pateikti porą pavyzdžių, artimų anksčiau minėtiems lietuviškiesiems, tik čia bus vartojami ne denominatyviniai veiksmažodžiai, o veiksmažodiniai veikėjų pavadinimai (Lipka 1987: 62):

- (8) *Not since [...] 1941 when Rudolf Hess flew off from Berlin to Scotland [...] had a private trip abroad by a German leader so **puzzled** his countrymen. This time **the puzzler** was none other than Franz Josef Strauß [...]*
- (9) [Straipsnio paantraštė:] **Der „Einfädler“** des DDR-Kredits versetzt seine Anhänger in Staunen. [Straipsnio teksto atkarpa:] *Daß Franz Josef Strauß den Milliarden-Kredit für die DDR, wie er selbst sagt, **„eingefädelt“** hat [...]*

Į panašius reiškinius dėmesį yra atkreipęs ne vienas tyrėjas (žr. dar, pvz., Kastovsky 1982: 182–183, t. p. Zemskaja 1992: 165–167), bet tekstyno analizės, regis, kol kas dar nebuvo atlikta. Be to, žiūrint bendriau, šiame straipsnyje teikiamos pastabos priklausytų ne vien darinių funkcionavimo tekste sričiai, bet jungtūsi ir į platesnius žodžių ėjimo kartu (angl. *co-occurrence*) laukus, plg., sakysim, antonimų studijas (Justeson, Katz 1991; Jones 2006), taip pat kolokacijų tyrimus (Marcinkevičienė 2010).

3. 1. TYRIMO METODIKA

Tyrimui pasirinkti du tekstynai: iš pradžių kaip bandomasis nagrinėtas 1 mln. žodžių tekstynas (apie jį žr. Rimkutė 2006: 22), vėliau pereita prie 82 mln. žodžių publicistikos tekstyno (tai „Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno“⁴ dalis). Iš abiejų tekstynų atrinkus priesaginius veiksmažodžius ir juos darybiškai išanalizavus (nurodžius pamatinius žodžius ir darybos priesagas), buvo galima sudaryti denominatyvų sąrašus. Tais sąrašais rėmėsi specialiai sukurti įrankiai (parašyti „Perl“ programavimo kalba), kurių užduotis buvo surasti visas tekstų atkarpas, kur greta denominatyvo būtų vartojamas jo pamatinis žodis. Kadangi abu analizuoti tekstynai yra lemuoti, tai paieškoje buvo atsižvelgiama į antraštines denominatyvų formas. Šiuo tyrimo etapu reikėjo nuspręsti, kaip nusakyti teksto atkarpos ribas, kur lauktume tokios vartosenos atvejų. Teksto matavimo vienetu pasirinktas žodis ir iš pradžių pabandyta pasižiūrėti, kaip kinta surandamų atvejų skaičius didinant teksto atkarpos ilgį (ta atkarpa toliau vadinama abipusiu langu, nes pamatinis žodis gali eiti ir prieš denominatyvą, ir po jo; pavyzdžiui, kai sakoma, kad (vienpusis) paieškos langas yra 10 žodžių, tai reikia, kad pamatinis žodis nuo denominatyvo gali būti nutolęs per 10 žodžių ir prepozicijoje, ir postpozicijoje).

Atlikus bandomąjį tyrimą 1 mln. žodžių tekстыne (naudotasi priesagos *-auti* denominatyvų sąrašu), paaiškėjo, kad didinant paieškos langą, surandamų atkarpų skaičius auga, bet pasiekus vienpusio 170 žodžių lango ribą, jis daugmaž stabilizuojasi. Peržiūrėjus minėtojo tekstyno medžiagą (žr. plačiau 3.2) vis dėlto pastebėta, kad tokių atvejų, kai pamatiniai žodžiai būtų taip toli atsідūrę nuo vedinių ir su jais turėtų tam tikrą (ne tik darybinį) ryšį, nėra daug, o neautomatinė („rankinė“) didelių atkarpų peržiūra užima daug laiko. Todėl tiriant 82 mln. žodžių tekstyną (vienpusis) langas buvo sumažintas iki 50 žodžių (atitinkamai iki 100 žodžių – abipusis). Nepaisant to, rastų atkarpų kiekis buvo pernelyg didelis – iš viso 95 999 atvejų, todėl iš jų „rankiniu“ būdu nuspręsta analizuoti 5 proc. kiekvienos priesagos atvejų (iš viso 4 800 atkarpų – imant iš eilės kas dvidešimtą), laikantis nuostatos, kad ir jie turėtų gerai atspindėti tiriamojo reiškinių ypatybes.

Turint prieš akis automatinio būdu atrinktą medžiagą, reikėjo imtis kito uždavinio – išanalizuoti ir sužymėti atvejus, kai galima teigti, kad atkarpoje denominatyvas ir jo pamatinis žodis turi ne tik darybinį, bet ir tam tikrą kitokio pobūdžio ryšį. Šiai užduočiai susidarytas darbinis kelių pagrindinių kriterijų sąrašas.

1. Denominatyvas ir jo pž būtina turi priklausyti tam pačiam pasakojimo (teksto) epizodui – t. y. teksto atkarpai, turinčiai kalbinėmis priemonėmis žymimą pradžią ir (arba) pabaigą ir išsiskiriančiai vientisumu, kylančiu iš teminio bendrumo (nusakomos situacijos dalyviai, laikas, vieta ir pan.) (van Dijk 1982). Šiuo požiūriu neabejotinai

⁴ Prieiga per internetą: <<http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>>.

teigiama reikia vertinti visų anksčiau teiktų pavyzdžių situaciją (1–4, 7–9), o priešingą išvadą (žodžiai priklauso skirtingiems epizodams) reikia daryti žiūrint į štai šį teksto fragmentą:

- (10) [**pirmasis epizodas**] *Vursburgo universiteto biochemijos katedrai vadovauja pasaulinio garso mokslininkas prof. H. Grosas – išžymus nukleino rūgščių tyrinėtojas. Jis su **bendradarbiais** sukonstravo plazmides, turinčias kai kurių mus dominančių pre-RNR genų. Prof. H. Grosas mums maloniai pateikė tų vadinamųjų rekombinantinių DNR, kurios Vilniaus universiteto biochemikų buvo panaudotos gauti sudėtingoms RNR pirmtakių molekulėms. Mat jų iš ląstelių išskirti neįmanoma, nes jos labai greitai ten subrandinamos iki natyvių RNK. [**baigiasi pirmasis epizodas, prasideda antrasis**] Paminėtinas dar vienas Vokietijos mokslo centras, su kuriuo Vilniaus universiteto biochemikai palaiko ryšius jau nuo 1981 m. Tai Vokietijos vėžio tyrimo centras Heidelberge. Jis glaudžiai **bendradarbiauja** su žymiu pasaulyje Heidelbergo universitetu.*

Panašiai galima atskirti ir atvejus, kur pamatinis žodis yra ne daiktavardis, o būdvardis, plg. štai šią atkarpą, kur abu žodžiai priklauso tam pačiam epizodui ir laikytini susijusiais (tiesa, atstumas tarp jų didelis, todėl ir sąsaja gerokai silpnesnė):

- (11) *Ogi tam, kad suprastumėt, jog net minties nebuvo **gražinti** save tokiomis drastiškomis priemonėmis kaip chirurgo peilis. Bet vieną dieną pakliuvau į avariją – tėškiausi veidu į vairą ir lūžo nosis. Iškart sutikau, kai gydytojai pasiūlė ir nosį patrupinti – ar taip, ar taip, operacija neišvengiama. Pasiteisino taisyklė, kad nėra to blogio, kuris neišeitų į gera. Dabar sau tikrai **gražesnė** atrodau.*

2. Denominatyvo ir jo PŽ ryšį galima įžiūrėti dėl tam tikrų referencinių santykių: (2.1) kai denominatyvas ir jo PŽ turi ryšį su tuo pačiu referentu, (2.2) kai jie turi sąsają su referentais, kuriuos galima apibūdinti kaip atitinkamai generinį (apibendrintą) ir konkretų (apibrėžtą).

2.1. Kai denominatyvas ir jo PŽ turi ryšį su tuo pačiu referentu, jų sąsaja visiškai akivaizdi, plg. jau ne sykį minėtus įvadinius pavyzdžius (1)–(4): pirmajame referentas tekste įvardytas kaip *ponas K. Dirgėla*, antrajame – *situacija (Lietuvoje)*, trečiajame – *mes*, ketvirtajame – *diena* (t. p. plg. ir (7) – *jis*, (9) – *Franz Josef Strauß*). Tokiais atvejais matyti, kad denominatyvas (nesvarbu – ar eina prieš, ar po pamatinio žodžio) leidžia teksto kūrėjui į to paties referento ypatybę pažiūrėti ir daiktavardiškai (*Komiteto **atstovas** ponas K. Dirgėla; esam tautos **atstovai***) arba būdvardiškai (*situacija labai **bloga**, ji (diena) **ilgesnė***), ir veiksmažodiškai (*kuris komiteto pavedimu **atstovauja** šiam dokumentui; (situacija) vis **blogėja**; mes [...] **atstovaujam** tautai; (diena) ima **ilgėti, ilgėja** ne taip sparčiai⁵*).

Jei tame pačiame teksto epizode denominatyvas ir jo PŽ siejami su skirtingais referentais, ryšio tarp jų įžiūrėti dažniausiai negalima, plg. (12):

⁵ Suprantama, reikia nepamiršti, kad vardažodžius veiksmažodinant dažniausiai suteikiamos ir tam tikros darybos reikšmės (minėtais atvejais – atitikimo ir būvio kaitos, žr. DLKG⁴ 390–392).

- (12) [Vienas iš kelių tekste nurodomų principų:] *Kuo geresnė vartotojų poreikių tenkinimo kokybė [referentas – vartotojų poreikių tenkinimo kokybė]. Norint šį principą realizuoti, reikia: gaminti tik kokybiškas, vartotojui patinkančias, paklausą turinčias prekes; žinoti analogiškų įmonių laimėjimus, juos tobulinti ir panaudoti įmonės poreikiams; siekti, kad visi darbuotojai dirbtų be klaidų ir visapusiškai, nuolat gerintų darbo kokybę [referentas – darbo kokybę].*

2.2. Kita vertus, reikia pasakyti, kad yra ir tokių atvejų, kai denominatyvas ir jo pž nurodo ne į tą patį referentą, bet sąsaja tarp jų išvelgtina. Tada vienas referentas būna generinio (visai neapibrėžto ar tam tikru laipsniu bendresnio) pobūdžio, o kitas – konkretus, ir jų sąsaja vertintina kaip „teminio“ pobūdžio – teksto atkarpoje plėtojama tam tikra „tema“, žymima daiktavardiškais (būdvardiškų pavyzdžių kol kas nurodyti negalima) arba veiksmožodiškais tam tikro dalyko pavidalais. Reikia pripažinti, kad tokiós („teminės“) sąsajos atvejai ne visada būna aiškūs, bet plg. štai šiuos pavyzdžius:

- (13) *Atėjo laikas vaiką pamokyti lietuviškai skaityti ir rašyti, ir tėvai ėmė dairytis daraktoriaus [generinis atvejis – bet kokio daraktoriaus, daraktoriaus apskritai]. O kaip sykis motinos tėviškėje pas Joną Bliūdžių (Bliūdžiškių km.) veikė slapta lietuviška mokykla, daraktoriavo Davidanskis ir Grinoveckis [konkretūs referantai].*
- (14) *1996 metų Gavėniai skirtame Popiežiaus Jono Pauliaus II kreipimesi kalbama apie pagalbą skurstantiems ir badaujantiems [generinė apibrėžtis – visiems badaujantiems (žmonėms)]. Kiekvieną dieną, sako Šventasis Tėvas, mes sutinkame žmones, kurie kenčia badą [konkretūs (arba – konkretesni) referantai], troškuli, yra ligoti, sutinkame žmones, kurie yra tapę benamiais.*

Reikia sutikti, kad minėtieji kriterijai jokia būdu negali apimti visų atvejų, kai tekste vartojami denominatyvai ir jų pamatiniai žodžiai laikytini susijusiais, bet, kaip parodė duomenų analizė (žr. toliau), jau leidžia daryti tam tikras išvadas. Viena iš panašaus pobūdžio tyrimų plėtojimo kryptių kaip tik ir galėtų būti išsamesnė tokių sąsajų klasifikacija, leidžianti geriau pažinti ir čia aprašomų reiškinių funkcijas.

Prieš pereinant prie konkrečių duomenų aptarimo reikia paminėti dar vieną svarbų metodinį klausimą. Medžiagoje pasitaikė nemažai atvejų, kai teksto atkarpoje šalia denominatyvo buvo vartojama ne viena, o kelios pamatinio žodžio formos. Čia iš karto galima numatyti, kad bus kelių tipų situacijos: (a) visi vardažodžiai turės sąsają su denominatyvu; (b) nė vienas vardažodis neturės sąsajos su denominatyvu; (c) tik dalis vardažodžių turės sąsają su denominatyvu. Šiame tyrime analizės vienetu pasirinkta teksto atkarpa, kurioje šalia denominatyvo (tam tikro dydžio abipusiam lange) pavartota bent viena pamatinio žodžio forma ir jeigu į tą langą jų patenka daugiau, atskiros atkarpos neskiriamos ir neskaičiuojamos (jei pž formų lange daugiau nei viena, „rankinės“ analizės metu atskirai pažymima, kurios iš jų tyrėjo laikomos susijusiomis, bet tokie atvejai atskirai neskaičiuojami). Plg.

(15) pavyzdį, kur į paieškos langą pateko trys pamatinio žodžio formos: viena iš jų laikytina susijusia (ji, beje, arčiausiai denominatyvinio veiksmažodžio), o kitos dvi – nesusijusiomis:

- (15) *Šio dramatiško laiko peripetijas įkūnija ne vien metraščiai [...], bet ir [...] prozos ir dramos kūriniai, teikiantys kontrastingą Lietuvos vaizdą [su toliau vartojamu denominatyvu nesusijęs daiktavardis]. E. Bornhiojė [...], estų istorinės romantinės prozos kūrėjas, [...] savotiškai įkūnijo XIX a. pabaigos esto sąmonėje susiklosčiusį Lietuvos vaizdinį [...]. Maždaug metus, praleistus Kaune, būsimasis rašytojas, parėjęs iš tarnybos, piešdavo, nes rengėsi studijuoti Vokietijoje dailę. Išlikusiame albumėlyje yra keli Kauno vaizdai [bendresnio pobūdžio referencijos daiktavardis, turintis sąsają su toliau einančiu denominatyvu]. Nemažai piešinių vaizduoja miestiečius ir kaimiečius [= konkretūs vaizdai]. Tolesniame gyvenime E. Bornhiojė daug keliavo [...]. Garsiausiame E. Bornhiojės kūrinyje „Keršytojas“ (1880) vyrauja kovų dėl laisvės vaizdai [su anksčiau vartotu denominatyvu nesusijęs daiktavardis, nes čia jau ne Kauno vaizdai].*

3.2.1 MLN. ŽODŽIŲ TEKSTYNO TYRIMAS

Tiriant šį tekstyną, kaip jau buvo minėta, imtas platus paieškos langas – 170 žodžių (iš viso 340 žodžių abipusiam lange). Prieš pereinant prie susijusios vartosenos atvejų, prasminga pažiūrėti į priesagų turimų denominatyvų skaičių ir į visų rastų (t. y. ne tik susijusios vartosenos) teksto atkarpų santykį, plg. 1 lentelės antrąjį ir trečiąjį stulpelį. Iš čia matyti, kad griežtos tiesioginės priklausomybės tarp denominatyvų ir rastų teksto atkarpų skaičių nėra: sakysim, priesaga *-uo-ti* turi tik 117 denominatyvų⁶, bet su tais denominatyvais ir jų pž rastos 635 atkarpos, o priesaga *-in-ti* – 125 denominatyvus ir tik 328 atkarpos. Žiūrint denominatyvų ir rastų atkarpų skaičiaus, galima įvertinti priesagų „našumą“ (ketvirtasis 1 lentelės stulpelis): našesne priesaga bus laikoma ta, kuri turi mažiau denominatyvų, bet daugiau atkarpų, plg. šiuo požiūriu išsiskiriančią *-o-ti* ir nedaug nuo jos atsiliekančią *-uo-ti* (našumo vertės atitinkamai 5,66 ir 5,43). Kaip matyti, net ir neatskyrus atvejų, kur denominatyvai ir jų pž teksto atkarpose turi tam tikrą ryšį, priesagas jau galima klasifikuoti pagal tai, kokia tikimybė rasti daugiau mus dominančių vartosenos atvejų; be to, atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad žiūrint našumo, išryškėja trys grupės: (1) pavienių denominatyvų turinčios priesagos (*-en-ti*, *-tel(ė)-ti*); (2) tipinių būdvardinių veiksmažodžių priesagos (*-ė-ti* ir *-in-ti*) – vidutinio našumo; (3) tipinių daiktavardinių veiksmažodžių priesagos (*-y-ti*, *-o-ti*, *-au-ti*, *-uo-ti*) – pačios našiausios (čia dar galima būtų skirti du pogrupius: *-y-ti*, *-au-ti* ir *-o-ti*, *-uo-ti*).

⁶ Šiuo atveju, siekiant palengvinti „rankinę“ didelių fragmentų analizę, buvo sumažintas peržiūrimų atkarpų skaičius (iš viso 1 mln. žodžių tekстыne yra 309 denominatyvai ir 1 414 atkarpos, kur šalia jų vartojami pamatiniai žodžiai).

1 lentelė. Denominatyvai ir greta jų vartojami pamatiniai žodžiai 1 mln. žodžių tekstyne (rikiuota pagal susijusios vartosenos atvejų dalį)

Priesaga	Denominatyvų skaičius (a)	Atkarpų skaičius, kur greta denominatyvo vartojamas jo pamatinis žodis (b)	Našumas (b/a)	Susijusios vartosenos atvejų skaičius	%
-en-ti	2	0	0,00	0	0,00
-tel(ė)-ti	3	1	0,33	0	0,00
-ė-ti	85	208	2,45	27	12,98
-in-ti	125	328	2,62	45	13,72
-y-ti	19	59	3,11	10	16,95
-o-ti	44	249	5,66	62	24,90
-au-ti	97	335	3,45	93	27,76
-uo-ti	117	635	5,43	251	39,53
Iš viso (vidutiniškai)	492	1 815	(3,69)	488	(26,89)

Kai atsižvelgiama į susijusios vartosenos atvejų skaičių, galima daryti kai kuriuos tolesnius apibendrinimus. Pirmiausia matyti, kad daug atkarpų su denominatyvais ir jų pamatiniais žodžiais nebūtinai garantuoja daug susijusios vartosenos atvejų, plg., sakysim, *-ė-ti* ir *-in-ti*: atitinkamai 208 ir 328 atkarpos, bet tik 13–14 proc. atvejų galima įžiūrėti vedinio ir pamatinio žodžio sąsają. Pagal priesagų našumą prognozuoti susijusios vartosenos atvejų procentinę dalį irgi galima tik iš dalies, plg. *-o-ti*, *-au-ti* ir *-uo-ti* eilę: sakysim, nors *-au-ti* našumo vertė yra 3,45, vis dėlto įžiūrėta apie 28 proc. susijusios vartosenos atvejų – t. y. truputį daugiau nei *-o-ti* (24,9 proc.), kurios našumas didesnis (5,66).

Apibendrinant 1 mln. žodžių tekstyne tyrimą (su 170 žodžių vienusiū paieškos langu) dėmesys atkreiptinas į šiuos svarbesnius dalykus: (1) didesnis vedinių skaičius nebūtinai garantuoja didesnę denominatyvų ir jų pamatinių žodžių vartosenos artimame kontekste skaičių (kitai variant – čia ne kiekybinė, o kokybinė priklausomybė); (2) automatinė duomenų atranka grįžta priesagų našumo vertę leidžia jas skirstyti į tam tikrus būrius – iš jų reikšmingesniais laikyti tipinių būdvardinių ir tipinių daiktavardinių afiksų skyriai; (3) „rankinė“ analizė pakeitė trijų našiausių priesagų rikiuotę ir kokybinės priklausomybės pobūdį patvirtino toliau: susijusi vedinio ir pamatinio žodžio vartoseną būdingiausia tipiniams daiktavardiniams denominatyvams su priesagomis *-o-ti*, *-au-ti* ir *-uo-ti*, o būdvardiniams vediniams (su priesagomis *-in-ti* ir *-ė-ti*) tokia vartoseną ne taip būdinga.

3.3. 82 MLN. ŽODŽIŲ TEKSTYNO TYRIMAS

Atlikus bandomąjį 1 mln. žodžių tekstyno tyrimą, kaip jau minėta, nuspręsta sumažinti paieškos langą (iki 50 žodžių vienpusio ir 100 žodžių abipusio lango atveju) ir „rankiniu“ būdu peržiūrėti 5 proc. rastų atkarpų (iš viso 4 800) su denominatyvais ir jų pamatiniais žodžiais. Suprantama, dėl mažesnio paieškos lango tiesiogiai lyginti 1 mln. ir 82 mln. tekstynų duomenų negalima, bet, kaip bus matyti, ankstesniame poskyryje teiktos išvalgos iš esmės galioja ir didžiojo tekstyno atžvilgiu.

Kol kas atsiribojant nuo susijusios vartosenos atvejų, pirmiausia verta aptarti priesagų našumą – jų rikiuotė, lyginant 1 mln. ir 82 mln. žodžių tekstynus, pasikeitė nedaug (plg. 1 ir 2 lenteles): pirmajame našiausių keturių priesagų eilė (didėjančio našumo tvarka) buvo *-y-ti*, *-au-ti*, *-uo-ti*, *-o-ti*, o antrajame – *-y-ti*, *-uo-ti*, *-au-ti*, *-o-ti* (vietomis susikeitė *-au-ti* ir *-uo-ti*). Tiesa, imant mažesnę paieškos langą, didesniame tekстыne išryškėja kiek nuoseklesnė priklausomybė tarp denominatyvų kiekio ir rastų atkarpų skaičiaus – rikiuojant pagal pastarąjį, savo vieta išsiskirtų tik priesaga *-o-ti*: 104 denominatyvai ir 10 525 atkarpos (plg. *-ė-ti* ir *-in-ti*, kurios turi gerokai daugiau vedinių, bet mažiau atkarpų; 1 mln. žodžių tekstyने šiuo požiūriu „ne iš eilės“ ėjo ir *-o-ti*, ir *-au-ti* – turėdamos mažiau vedinių jos lenkė atitinkamai *-ė-ti* ir *-in-ti* didesniu atkarpų skaičiumi). Be to, nauja tai, kad 82 mln. tekstyने yra duomenų apie dar vieną priesagą – *-inė-ti*. Vis dėlto į juos reikia žiūrėti atsargiai – tekstyने buvo tik vieno veiksmazodžio – *bylinėtis* – atkarpos, kur fiksuotas jo pamatinis žodis *byla*.

2 lentelė. Denominatyvai ir greta jų vartojami pamatiniai žodžiai 82 mln. žodžių tekstyने (rikiuota pagal susijusios vartosenos atvejų dalį)

Priesaga ⁷	Denominatyvų skaičius (a)	Atkarpų skaičius, kur greta denominatyvo vartojamas jo pamatinis žodis (b)	Našumas (b/a)	5 % atkarpų	Susijusios vartosenos atvejų skaičius	%
-en-ti	4	29	7,25	1,45	0	0,00
-ė-ti	179	7 411	41,40	370,55	93	25,10
-in-ti	216	8 210	38,01	410,5	132	32,16
-y-ti	48	2 674	55,71	133,7	66	49,36
-o-ti	104	10 525	101,20	526,25	261	49,60
-au-ti	265	26 141	98,65	1 307,05	655	50,11
-uo-ti	577	40 809	70,73	2 040,45	1 106	54,20
-inė-ti	4	200	50,00	10	6	60,00
Iš viso (vidutiniškai)	1 397	95 999	(68,72)	4 799,95	2 319	(48,31)

⁷ Atrenkant 82 mln. tekstyno duomenis buvo padaryta klaida – praleista priesaga *-tel(ė)-ti*, bet su ja denominatyvų išvedama nedaug, tad tyrimo rezultatai dėl to keičtųsi nereikšmingai.

Jei žiūrima priesagų rikiuotės pagal susijusios vartosenos atvejų dalį ir neatsižvelgiama į ką tik minėtą priesagą *-inė-ti*, afiksų eilė išlieka ta pati (nors paieškos langas ir gerokai sumažintas – todėl susijusios vartosenos atvejų dalis padidėjo iki vidutiniškai 48 proc.; 1 mln. žodžių tekстыne ji siekė 27 proc.). Tiesa, reikia pasakyti, kad skirtumai tarp tipinių daiktavardinių priesagų didžiajame tekстыne menki: trys afiksai turi po maždaug 50 proc. susijusios vartosenos atvejų (*-y-ti*, *-o-ti*, *-au-ti*) ir tik *-uo-ti* juos kiek lenkia (54 proc.). Žiūrint bendro atkarpų skaičiaus ir susijusios vartosenos atvejų dalies santykio labiausiai išsiskiria priesaga *-y-ti*: nors rastų atkarpų palyginti nedaug, bet sąsaja konstatuota beveik pusėje iš jų. Be to, matyti, kad tipinė būdvardinė priesaga *-in-ti* jau ir pagal bendrą atkarpų skaičių nuo tipinės daiktavardinės *-o-ti* jau atsilieka. Jei žiūrima priesagų našumo ir susijusios vartosenos atvejų dalies santykio, pirmasis ne visada padės nuspėti rikiuotę pagal antrąjį, plg., sakysim, *-uo-ti* ir *-o-ti* vertes: pirmosios našumas yra 70,73 ir konstatuota 54,2 proc. susijusios vartosenos atvejų, o štai antrosios našumas gerokai didesnis (101,2), bet susijusios vartosenos atkarpų dalis mažesnė (49,6 proc.).

4. IŠVADOS

1 mln. ir 82 mln. žodžių tekстыnų tyrimas parodė, kad lietuvių kalbos daiktavardžių ir būdvardžių vartoseną greta iš jų išvestų veiksmažodžių yra gana paplitęs reiškinys, bet, neturint panašaus pobūdžio kitų darinių tyrimų, to reiškinio santykinio dažnio kol kas įvertinti negalima.

Mažesnis tiriamos atkarpos dydis lemia didesnę denominatyvo ir jo pamatinio žodžio susijusios vartosenos atvejų skaičių, arba, kitaip tariant, arčiau savo pamatinio žodžio vartojamas vedinys su juo dažniau turi ne vien darybinį ryšį.

Siekiant palyginti skirtingas vedinių priesagas, pasitelktina jų našumo vertė: santykis tarp rastų atkarpų (su tą priesagą turinčiais vediniais ir greta jų vartojamais pamatiniais žodžiais) skaičiaus ir bendro tekстыne fiksuotų (tą priesagą turinčių) vedinių skaičiaus.

Atsižvelgiant į susijusios vartosenos atvejų skaičių, denominatyvų priesagos išsidėsto iš esmės ta pačia tvarka abiejų tekстыnų duomenimis. Reikšmingiausia skirtis matyti tarp tipinių būdvardinių (priesagų *-ė-ti*, *-in-ti*) ir tipinių daiktavardinių (priesagų *-y-ti*, *-o-ti*, *-au-ti*, *-uo-ti*) veiksmažodžių: pirmiesiems ne tokia būdinga ne tik susijusioji, bet ir bendroji pamatinio žodžio vartoseną greta jo vedinio. Žiūrint tik daiktavardinių veiksmažodžių, jų susijusios vartosenos atvejų dalis pagal priesagas labiau skiriasi tik mažesniojo tekстыno (ir didesnio paieškos lango) duomenimis, o štai didesniame tekстыne (ir pasirinkus mažesnę paieškos langą) skirtumų nebuvo arba jie buvo nedideli.

Jurgis Pakerys, Erika Rimkutė, Andrius Utkā

CO-OCCURRENCE OF DENOMINAL AND DEADJECTIVAL VERBS WITH THEIR BASE WORDS IN MODERN LITHUANIAN (A CORPUS-BASED STUDY)

Summary

This paper aims to study cases when denominal and deadjectival (further referred to as denominal) verbs co-occur with their base words, cf. *atstov-au-ti* ‘to represent’ ← *atstov-as* ‘representative’ both (1) where the base word precedes the derivative and (2) where the base word is used after the derivative:

- (1) [PIRMININKAS]. *Ačiū. Komiteto atstovas ponas K. Dirgėla, kuris komiteto pavedimu atstovauja šiam dokumentui [...]* ‘[CHAIR-MAN] Thank you. The **representative** of the committee Mr. K. Dirgėla who **represents** this document’.
- (2) *Bet vis dėlto mes, patinka kam ar nepatinka, atstovaujam tautai, esam tautos atstovai ir formuojam tam tikrą politiką [...]* ‘But nevertheless, whether someone likes it or not, we **represent** the nation, we are the **representatives** of the nation and we form certain policies’.

In these excerpts, the speaker uses the same stem both as a noun and as a verb (with the corresponding derivational suffix) and, as Lipka (1987: 64) argues, the use of the constituents of complex lexemes in the preceding or the following co-text creates lexical cohesion and coherence.

We started with a 1 million-word corpus of modern Lithuanian to test the methods of our study and then moved to an 82 million-word corpus. The lists of denominal verbs of both corpora were compiled and a text search application was developed to locate the cases when denominal verbs co-occur with their base words. To determine the size of the search window, we used a test list of denominal verbs with the suffix *-au-ti*. The window size determines the maximum distance the base word may be found before or after the denominal verb. When the window was gradually increased, the number of cases of co-occurrences also increased until the window of 170 words in one direction (= 340 words in both directions) words was reached. At this point, the number of cases found somewhat stabilized.

The window of 170 words (= 340 words in both directions) was used to retrieve all co-occurrences of denominal verbs with their base words from the 1 million-word corpus, and these excerpts were manually reviewed to mark the cases when the derivative and the base word had a certain textual relationship. The relationship was recognized when (1) the denominal verb and the base word belonged to the same episode and (2) they were related to the same referent or (3) one of them had a generic reference while another one was specific. To make the analysis of the 82 million-word corpus less time-consuming, the search window was reduced to 50 words (= 100 words in both directions) and only 5% of the excerpts for each suffix (4 800 excerpts in total) were manually reviewed to mark the cases of textual relationship. In the case of smaller search window, more cases of textually related co-occurrences were found (48% vs. 27% in the case of the larger search window).

The relation between the total number of all co-occurrences of denominal verbs with their base words and the total number of denominal verbs was used to determine the productivity of each suffix. The denominal suffixes were also ranked according to the percentage of textually related co-occurrences and the ranking was virtually the same in both corpora. It can be concluded that the main division lies between the verbs typically based on adjectives (suffixes *-ė-ti* and *-in-ti*) and having lower productivity and less textually related co-occurrences and the verbs which are mostly based on nouns (suffixes *-y-ti*, *-o-ti*, *-au-ti*, *-uo-ti*) and typically have higher productivity and more textually related co-occurrences. The differences among the denominal suffixes were more evident in the case of the 1 million-word corpus and the window of 170 (340) words, while the data of the 82 million-word corpus and the window of 50 (100) words show no or less significant differences (cf. Table 1 and 2).

LITERATŪRA

- van Dijk, T. A. 1982. *Episodes as units of discourse analysis*. In: D. Tannen, ed., *Analyzing discourse: text and talk*, 177–195.
- DLKG⁴ – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, red. V. Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- Hale, K., S. J. Keyser. 1993. On argument structure and the lexical expression of grammatical relations. In: K. Hale, S. J. Keyser (eds.), *The view from Building 20. Essays in honor of Sylvain Bromberger*. Cambridge, MA: MIT Press, 53–110.
- Jones, S. 2006. A lexico-syntactic analysis of antonym co-occurrence in spoken English, *Text and Talk* 26(2), 191–216.
- Justeson, J. S., S. M. Katz. 1991. Co-occurrences of antonymous adjectives and their contexts, *Computational Linguistics* 17, 1–19.
- Kastovsky, D. 1982. Word formation: a functional view. *Folia Linguistica* 16, 181–198.
- Lipka, L. 1987. Word-Formation and Text in English and German. In: B. Asbach- Schnitker, J. Roggenhofer (eds.), *Neuere Forschungen zur Wortbildung und Historiographie der Linguistik. Festgabe für Herbert E. Brekle zum 50. Geburtstag*, Tübingen: Narr, 59–67.
- Marchand, H. 1969. *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. A Synchronic-Diachronic Approach*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Marcinkevičienė, R. 2010. *Lietuvių kalbos kolokacijos*. Kaunas: VDU leidykla.
- Rimkutė, E. 2006. *Morfologinio daugiareikšmiškumo ribojimas kompiuteriniame tekste* (hum. m. dr. disertacija), Kaunas: LKI, VDU.
- Spencer, A. 2005. Word-formation and syntax. In: P. Štekauer, R. Lieber (eds.), *Handbook of Word-Formation*. Dordrecht: Springer, 73–97.
- Urbutis, V. 1978. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo.
- Zemskaja, E. [E. A. Земская] 1992 [2009]. *Словообразование как деятельность*. Москва: Наука [Книжный дом «ЛИБРКОМ», 2009].